

Ἐμμανουέλα Κάντζια
*Ἐπιστήμη καὶ ταξιδιωτικὴ γραφή:
Τὸ ταξίδι μὲ τὸ Μπίγκλ*

Πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2011

Παραγωγή:
Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»

Ὁμιλία ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος
MEGARON PLUS
μὲ τὴ συνεργασία καὶ χορηγὸ τὸ
Κοινοφελὲς Ἰδρυμα Κοινωνικοῦ καὶ Πολιτιστικοῦ Ἔργου
(ΚΙΚΠΕ)

Ἐμμανουέλα Κάντζια

Ἐπιστήμη
καὶ ταξιδιωτικὴ γραφή:
Τὸ ταξίδι μὲ τὸ Μπίγκλ

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Στὴν πρωτοποριακὴ μελέτη της γιὰ τὸν Δαρβίνο καὶ τὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ βρετανίδα συγκριτολόγος Gillian Beer ἐπισημαίνει ὅτι οἱ μεγάλες ἐπιστημονικὲς θεωρίες, σὲ πείσμα τοῦ κοινοῦ νοῦ, ἀνάγουν τὸ παραδεδομένο σὲ σχῆμα λόγου: ἡ γῆ τώρα μοιάζει ἀπλῶς ἀκίνητη καὶ ἐπίπεδη¹. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως θὰ μποροῦσε καὶ νὰ ἀντιστραφεῖ. Οἱ μεγάλες ἐπιστημονικὲς θεωρίες, γιὰ νὰ ἀπευθυνθοῦν ἀκριβῶς στὸν κοινὸ νοῦ, πασχίζουν νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν κυριολεξία πίσω ἀπὸ τὰ σχήματα λόγου: ὁ ἄνθρωπος εἶναι πράγματι μακρινὸς συγγενὴς τοῦ πιθήκου. Ἄν δεχτοῦμε πὼς ἡ μεταφορὰ βρῖσκεται, μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς θεώρησης, δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττει τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πιὸ ρηξικέλευθα πνεύματα στὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξαν, στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας τους, ταξιδιωτὲς. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ συγγραφέας τῆς *Καταγωγῆς τῶν εἰδῶν* πού, στὴ νεαρὴ ἡλικία τῶν 22 ἀποφάσισε νὰ βάλει τέλος στὴ σπάταλη ζωὴ τοῦ μεγαλοαστοῦ φοιτητῆ στοῦ Καϊμπριτζ γιὰ νὰ συνοδέψει, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐρασιτέχνη φυσιοδίφου, τὸν πλοίαρχο Φίτζ Ρού στὸν γύρο τοῦ κόσμου μὲ τὸ μπρίκι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος «Μπίγκλ» (HMS Beagle).

Δευτερότοκος γιὸς τοῦ μεγαλογιατροῦ Ροβέρτου Δαρ-

¹ Gillian Beer, *Darwin's Plots: Evolutionary narrative in Darwin, George Eliot and nineteenth-century fiction*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1983, σ. 3.

βίνου (1766-1848) και έγγονός του πρόδρομου τής εξέλικτικής θεωρίας Έρασμου Δαρβίνου (1731-1802), ό νεαρός Κάρολος δέν φαινόταν εξίσου προικισμένος μέ τους γεννήτορές του. Οί μαθητικές του επίδόσεις στό τοπικό σχολείο του Σρούσμπεργου ήταν μέτριες¹. Στό Έδιμβούργο, όπου ό πατέρας του τόν έστειλε μαζί μέ τόν μεγαλύτερό του αδελφό για νά σπουδάσει ιατρική², ό Κάρολος κατέβαλε τήν ελάχιστη δυνατή προσπάθεια: οί διαλέξεις του φαινονταν ανυπόφορα πληκτικές και τό μάθημα τής ανατομίας του προκαλοῦσε αποστροφή³. Αντιθέτως, ή άνετη, πολυτελής ζωή που απολάμβανε χάρη στην οικονομική επιφάνεια τής οικογένειας, οί κοινωνικές του συναναστροφές και οί κάθε είδους περισπασμοί (φυσιογνωστικές εκδρομές, κυνηγητικές έξορμήσεις) ήταν εύπρόσδεκτα. Στό Έδιμβούργο πάντως ό Δαρβίνος πήρε τά πρώτα μαθήματα γεωλογίας και καλλιέργησε τό ενδιαφέρον του για τή φυσική ιστορία. Άναγκασμένος νά παραδεχτεί πως ό γιός του δέν είχε τή σφραγίδα του έπιστήμονα, ό Ροβέρτος Δαρβίνος τόν απέσυρε από τό πανεπιστήμιο και τόν έστειλε στό Καϊμπριτζ νά πάρει τό βασικό πτυχίο στις ανθρωπιστικές έπιστήμες, μέ τήν προοπτική νά ακολουθήσει εκκλησιαστική καριέρα. Ως κληρικός, τουλάχιστον, ό Κάρολος θά είχε μία αξιοσέβαστη θέση στην κοινωνία και δέν

¹ Βλ. Nora Barlow (έπιμ.), *The Autobiography of Charles Darwin (1809-1882)*, Norton, Λονδίνο 1969, σσ. 26-28.

² Ό Κάρολος Δαρβίνος, όπως και ό αδελφός του, Έρασμος, συνέχισαν τήν οικογενειακή παράδοση των δύο προηγούμενων γενεών: τόσο ό Έρασμος όσο και ό Ροβέρτος Δαρβίνος πραγματοποίησαν τις ιατρικές τους σπουδές στό Πανεπιστήμιο του Έδιμβούργου.

³ *The Autobiography of Charles Darwin (1809-1882)*, ό.π., σ. 47.

θά ντροπίαζε τὴν οἰκογένειά του¹. Ἔτσι, ὅταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1831 ὁ Δαρβίνος προσκλήθηκε νὰ συμμετάσχει στὴν ἀποστολὴ τοῦ Μπίγκλ, χρειάστηκε ἡ μεσολάβηση τοῦ θείου του γιὰ νὰ συγκατατεθεῖ ὁ πατέρας του. Ἡ διστακτικότητα τοῦ Ροβέρτου Δαρβίνου δὲν ὀφειλόταν μόνο στὸ ἀσταθές καὶ εὐμετάβλητο τοῦ χαρακτήρα τοῦ γιοῦ του, ἀλλὰ καὶ στὴν παγιωμένη ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς πὼς ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴ φυσιοδιφία θὰ μπορούσε νὰ συγχωρεθεῖ μόνο σὲ κληρικούς ἐπαρχιακῶν ἐνοριῶν ὡς ἀντίδοτο στὴ ραθυμία, ἢ σὲ νεαρές εὐαίσθητες γυναῖκες ποὺ ἀρέσκονταν νὰ ζωγραφίζουν πεταλοῦδες καὶ νὰ ἀποξηραίνουν φυτὰ καὶ λουλούδια στὰ τετράδιά τους².

Καὶ ὅμως. Ὅπως ὁμολογεῖ ὁ πατέρας τῆς Ἐξελικτικῆς στὴν *Αὐτοβιογραφία* του³, τὸ ταξίδι μὲ τὸ Μπίγκλ ἦταν τὸ σημαντικότερο γεγονός τῆς ζωῆς του καὶ αὐτὸ ποὺ καθόρισε ὅλη τὴ μετέπειτα ἐπιστημονικὴ του ἐργα-

¹ Πρβλ. Κάρολος Δαρβίνος, «Σελίδες αὐτοβιογραφίας» στὸ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*, εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Θ. Σακκέτας, Στοχαστής, Ἀθήνα 1998, σ. 30: «Δὲ σὲ νοιάζει γιὰ τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κυνήγι, τοὺς σκύλους, κι ἀπ' τὸ νὰ πιάνεις ποντικούς, ἔτσι ὅμως θὰ ντροπιάσεις τὸν ἑαυτὸ σου καὶ ὅλη τὴν οἰκογένειά σου!». Τὸ πρωτότυπο στὸ *The Autobiography of Charles Darwin (1809-1882)*, ὅ.π., σ. 28.

² Βλ. Iain McCalman, *Darwin's Armada: Four voyages to the southern oceans and their battle for the theory of evolution*, Simon & Schuster, London 2009, σ. 21.

³ *The Autobiography of Charles Darwin (1809-1882)*, ὅ.π., σ. 76. Τὸ ταξίδι μὲ τὸ Μπίγκλ μνημονεύεται καὶ στὴν εἰσαγωγή τοῦ Δαρβίνου στὴν *Καταγωγή τῶν εἰδῶν* ὡς σημεῖο ἀφετηρίας γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του ὑπόθεση. Βλ. Charles Darwin, *On the Origin of Species: a facsimile of the first edition* (16), εἰσαγ: Ernst Mayr, Harvard University Press, Cambridge 2000, σ. 1.

σία¹. Ήταν, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἡ τυχαία μετάλλαξη πού ἐπιλέχτηκε στήν προσωπική του ἐξέλιξη – με τή διαφορὰ πὼς ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε με μία διαδικασία τεχνιτῆς ἐπιλογῆς: τῆς ζωῆς τοῦ ἐπιστήμονα ἔναντι αὐτῆς τοῦ κληρικοῦ. Ὁ Δαρβίνος ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στήν ἡλικία τῶν 22 ὡς ἐρασιτέχνης φυσιοδίφης προορισμένος νὰ περιβληθεῖ τὸ ἱερατικὸ σχῆμα καὶ ἐπέστρεψε ὡς ἀναγνωρισμένος ἤδη ἐπιστήμονας σὲ δύο τουλάχιστον κλάδους: τῆς γεωλογίας² καὶ τῆς ζωολογίας³. Ἐπιπλέον, τὸ ταξίδι με τὸ Μπίκγλ σηματοδότησε τὴν προσωπική του πάλη γιὰ ἐπιβίωση: ἡ ἀρρώστια με τὴν ὁποία κατὰ πάσα πιθανότητα προσβλήθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴ λατινικὴ Ἀμερικὴ⁴ –καὶ πού ἔμελλε νὰ τὸν συνοδεύει

¹ Τὸ παράδειγμα τοῦ Δαρβίνου θὰ ἀκολουθήσουν στὴ συνέχεια καὶ ἄλλοι νεαροὶ ἐπιστήμονες (Joseph Hooker, Thomas Huxley, Alfred Wallace, κ.ἄ.). Βλ. σχετικὰ τὴ μυθοπλαστικὴ ἀφήγηση τοῦ Iain McCalman, ὁ.π.

² Λίγο μετὰ τὴν ἐπιστροφή του διατύπωσε τὴ θεωρία του γιὰ τὸν σχηματισμὸ κοραλλιογενῶν ἀτολῶν καὶ ὑφάλων στήν ἀνακοίνωσή του στὴ βρετανικὴ Γεωλογικὴ Ἑταιρία με τὸν τίτλο *Volcanic Phenomena and the Elevation of Mountain Chains* (1838).

³ Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του, ὁ Δαρβίνος ἔστειλε σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα δείγματα καὶ ἀπολιθώματα στὸν μέντορά του στὸ Καϊμπριτζ John Stevens Henslow, χάρις στὰ ὁποία τὸ ὄνομά του εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστὸ στὴ βρετανικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα.

⁴ Κατὰ πάσα πιθανότητα ἦταν ἡ νόσος τοῦ Chagas ἡ ὁποία μεταδίδεται ἀπὸ τὸν κοριὸ μπεντσούκα (*Triatoma infestans*) καὶ εἶναι μιὰ μορφή τρυπανοσωμίας. Γιὰ ἄλλες ὑποθέσεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικὰ με τὴν ἀρρώστια τοῦ Δαρβίνου, βλ. John Gribbin & Michael White, *Darwin: A life in science*, Simon & Schuster, Νέα Ὑόρκη 1995, σσ. 108-112.

στο έξής— άνιχνεύεται στους έξαντλητικούς ρυθμούς και τις καταναγκαστικές συνήθειες τής έργασίας του, στο ζήλο με τον όποιο άγωνίστηκε να ξεγελάσει τον θάνατο και να ολοκληρώσει τó έργο τής ζωής του.

Τό Μπίγκλ απέπλευσε από τó λιμάνι του Πόρτσμουθ στις 27 Δεκεμβρίου του 1831 και επέστρεψε στην άφετηρία του ύστερα από τέσσερα χρόνια και έννέα μήνες, στις 2 Όκτωβρίου του 1836. Άποστολή του ήταν ή χαρτογράφηση τών άκτών του Νέου Κόσμου (τής Νοτίου Άμερικής, αλλά και τής Άφρικής και τής Αύστραλίας) και ή αναζήτηση νέων θαλασσίων περασμάτων και έμπορικών δρόμων στο πλαίσιο τής έπεκτατικής πολιτικής τής Βρετανικής Αύτοκρατορίας. Οί σημαντικότερες στάσεις στο δρομολόγιο ήταν: τά νησιά Κάπο Βέρντε, ή Μπαχία, τó Ρίο ντε Τζανέιρο, τó Μοντεβιδέο, ή Γή του Πυρός, τά νησιά Φώκλαντ, τά νησιά Γκαλαπάγκος, ή Ταϊτή, ή Αύστραλία, ή Ίνδονησία, ή Νότια Άφρική και οί Άζόρες. Ό επίσημος τίτλος του Δαρβίνου δέν ήταν αυτός του φυσιοδίφη του σκάφους¹, αλλά του συνοδοϋ (gentleman companion) του καπετάνιου Ροβέρτου Φιτζ Ρού. Έντούτοις, ή τόλμη και ή έπινοητικότητα του, οί καλοί του τρόποι με τούς άξιωματικούς και τούς ναϋτες του πλοίου, καθώς και ή στοχαστική του φυσιογνωμία του έξασφάλισαν τόν άνεπίσημο τίτλο του φιλοσόφου — *Philos* (φιλόσοφος) ήταν έξάλλου και τó προσωνύμιο που του απέδιδαν οί συνταξιδιώτες του.

Τό Μπίγκλ ήταν ένα μεγάλο σχολείο για τόν Δαρβίνο. Κατά τή διάρκεια του πεντάχρονου ταξιδιού του είχε τήν

¹ Τή θέση αυτή κατεΐχε ό πιο έμπειρος Robert McCormick, ό όποιος όμως στη συνέχεια υπερφαλαγγίστηκε από τόν Δαρβίνο και έγκατέλειψε τήν άποστολή.

εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφεῖ τὰ μακρινότερα καὶ ἐξωτικότερα μέρη τοῦ πλανήτη, νὰ μελετήσει τὴ γεωλογία, καθὼς καὶ τὴ φυσικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἱστορία τους, νὰ συγκεντρώσει ἀπολιθώματα καὶ δείγματα φυτῶν καὶ ζώων ποὺ θὰ ἀποδεικνύονταν πολὺτιμα γιὰ τὴ μετέπειτα ἔρευνά του, ἀλλὰ καὶ νὰ ὠριμάσει καὶ νὰ κατακτήσει τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ συγκρότηση. Οἱ νεοαποκτηθεῖσες συνήθειές του – ἡ παρατήρηση, ἡ καταγραφή δεδομένων μετὰ τὴ μορφὴ συστηματικῶν σημειώσεων, ἡ συγκριτικὴ μεθοδολογία καὶ κυρίως ἡ αὐστηρὴ πειθαρχία καὶ ἡ ἀκαταπόνητὴ ἐργασία – ἦταν αὐτὲς ποὺ θὰ τοῦ ἐξασφάλιζαν τὴ μελλοντικὴ του ἐπιτυχία. Τὸ Μπίγκλ ἦταν ὅμως ἓνα σχολεῖο καὶ μετὰ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πλοίου ἦταν πλήρως ἐξοπλισμένη μετὰ 250 τόμους – ἀριθμὸς διόλου εὐκαταφρόνητος γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς – στὴν πλειοψηφία τους ἔργα ἀναφορᾶς ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου. Ἡ μικρὴ αὐτὴ πολυτέλεια ἐνθάρρυνε τὸν φιλομαθὴ καὶ μοναχικὸ ταξιδιώτη νὰ ἐμπλουτίσει τίς γνώσεις του σὲ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους καὶ νὰ υἱοθετήσῃ μίαν προσέγγιση διεπιστημονικὴ. Τὰ προσφιλέστερα ἀναγνώσματα ποὺ τὸν συνόδεψαν στὸ ταξίδι του ἦταν οἱ Ἀρχές τῆς γεωλογίας τοῦ Κάρολου Λάιελ¹, οἱ περιηγητικὲς ἀφηγή-

¹ Ὁ δικηγόρος καὶ γεωλόγος Charles Lyell (1797-1875) υπῆρξε μέντορας τοῦ Δαρβίνου. Στὸ ἔργο του, Ἀρχές τῆς γεωλογίας (*Principles of Geology*, 1830-1833), ὑποστήριξε τὴν ἀρχὴ τοῦ ὁμοιομορφισμοῦ (uniformitarianism), δηλαδή ὅτι ἡ διαμόρφωση τοῦ γήινου φλοιοῦ εἶναι προϊὸν συνεχῶν καὶ ὁμοιόμορφων διεργασιῶν καὶ ὅτι οἱ δυνάμεις ποὺ ἀσκοῦνται στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς – καὶ τὰ φαινόμενα ποὺ προκαλοῦν – ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἐνεργές.

σεις του Ἀλεξάνδρου φὸν Χοῦμπολντ¹ καὶ ὁ Χαμένος Παράδεισος τοῦ Μίλτωνα.

Τὸ *Voyage with the Beagle*, ὅπως τὸ ἔργο ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τῆ δεύτερη, ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ 1845, ἦταν τὸ πρῶτο μεγάλο σύγγραμμα τοῦ Δαρβίνου καὶ τὸ μόνον ποὺ ἔτυχε ἄμεσης ἀποδοχῆς καὶ ἀναγνώρισης τόσο ἀπὸ τὸ εὐρῶ² ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ εἰδικότερο ἐπιστημονικὸ κοινὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ δημοτικότητά του δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μόνον στὸ ἀπλὸ καὶ κατανοητὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα – τὸ ὁποῖο ἐξάλλου διακρίνει ἐξίσου καὶ τὰ μεταγενέστερά του ἔργα– οὔτε ὅμως καὶ στὸ καινοφανὲς τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀντιθέτως, τὸ ἔργο εἶχε ἀπήχηση ἀκριβῶς γιατί ἐντασσόταν σὲ μία παράδοση, σὲ ἓνα λογοτεχνικὸ εἶδος ποὺ γνώριζε ιδιαίτερη ἀνθιση κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα καὶ μὲ τὴν ὁποία τὸ κοινὸ τοῦ Δαρβίνου ἦταν ἐξοικειωμένο: τὴν παράδοση τῶν περιηγητῶν. Οἱ συμβάσεις καὶ τὰ παρεπόμενα τῆς ταξιδιωτικῆς γραφῆς δὲν ἀνιχνεύονται μόνον στὸ ἐξωτερικὸ περίβλημα, στὴ μορφὴ δηλαδὴ τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διαποτίζουν καὶ διαμορφώνουν τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενον τῆς σκέψης, στὸ βαθμὸ μάλιστα ποὺ συμπίπτουν μὲ αὐτὲς τῆς κύριας ἐνασχόλησης τοῦ Δαρβίνου, δηλαδὴ τῆς φυσιοδιφίας.

Τόσο ἡ ταξιδιωτικὴ γραφὴ ὅσο καὶ ἡ φυσιοδιφία (ποὺ ὑπὸ μία ἔννοια θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ παρακλάδι τῆς

¹ Ὁ Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt (1769-1859), ἀδελφὸς τοῦ γνωστότερου σ' ἐμᾶς φιλοσόφου Wilhelm von Humboldt, ἦταν φυσιοδίφης καὶ ἐξερευνητῆς ποὺ ταξίδεψε κυρίως στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ λατινικὴ Ἀμερική.

² Οἱ John Gribbin καὶ Michael White, ὅ.π., σ. 103, τὸ χαρακτηρίζουν «βικτωριανὸ bestseller».

πρώτης) βασίζονται στις πρακτικές τῆς σύγκρισης καὶ τῆς ταξινομήσεως: τὸ ὑπὸ ἐξέταση δείγμα ἀντιπαραβάλλεται σὲ γνωστὲς καὶ παγιωμένες κατηγορίες (τὰ καταγεγραμμένα εἶδη) καί, ὅταν αὐτὸ πληροῖ τὰ δεδομένα κριτήρια, κατατάσσεται σὲ μία ἀπὸ αὐτές. Τὸ δείγμα ὅμως μπορεῖ καὶ νὰ ἀποδειχθεῖ ἀτίθασο, στριφνὸ, μὴ ἀναγώγιμο στὶς ἤδη γνωστὲς κατηγορίες. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ὁ ταξιδιώτης καὶ ὁ φυσιοδίφης βρίσκονται στὴν εὐχάριστη θέση νὰ διεκδικοῦν τὰ πρωτεῖα στὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς νέου εἴδους· καὶ ἐδῶ εἴθισται ἡ πατρότητα νὰ ἀναγνωρίζεται μὲ τὸ ἔθιμο τῆς ὀνοματοθεσίας¹. Κοντολογίς, ἡ πρακτικὴ τῆς σύγκρισης εἴτε καθιστᾷ τὸ ἀνοίκειο οἰκεῖο μὲ βάση τὸ ὑπάρχον σύστημα ταξινομήσεως, εἴτε ἐπιμένει στὴ διάκριση οἰκείου/ἀνοίκειου καὶ τὴν ἀνάγκη διεύρυνσης τοῦ ὑπάρχοντος ταξινομικοῦ συστήματος².

Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀρχές ἀκολουθοῦνται στὸ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*. Ἡ μανία ταξινομήσεως τοῦ φυσιοδίφου ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινού: ὡς περιηγητῆς, ὁ Δαρβίνος πρέπει νὰ ἀναπαραστήσει τὸ ξένο ἀπευθυνόμενος στοὺς συμπατριῶτες του. Ἔτσι, περιγράφοντας τὴν πανίδα στὴν κοιλάδα τοῦ Ρίο Νέγκρο, ἐπισημαίνει πῶς τὸ συνηθέστερο τετράποδο εἶναι τὸ ἀγ-

¹ Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ ρωσοαμερικανοῦ συγγραφέα καὶ ἐρασιτέχνη λεπιδοπτερολόγου Βλαντιμίρ Ναμπόκοβ, πού ἀνακάλυψε καὶ «βάφτισε» πολλὰ νέα εἶδη πεταλούδων – τὸ γένος *Nabokovia* ἄλλωστε ὀνομάστηκε ἔτσι πρὸς τιμὴν του.

² Ἡ μεθοδολογία αὐτὴ ἀκολουθεῖται ἐπίσης καὶ στὴν ἀνθρωπολογία/ἔθνογραφία, ἐπιστῆμες πού γεννιοῦνται τὴν ἴδια ἐποχὴ. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ Ἄλλο (οἰκεῖο καὶ ξένο) στὴν ἀνθρωπολογία, βλ. Marc Augé, *Le sens des autres: Actualité de l'anthropologie*, Fayard, Παρίσι 1998.

κουτί (Cava Patagonica) που «ἀντιπροσωπεύει τούς δικούς μας λαγούς»¹, ἐνῶ στή συνέχεια προτείνει τὴν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὸ γκουανάκο (ἄγριο λάμα) τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ τὴν καμήλα τῆς Ἀνατολῆς². Ἡ χρήση τοῦ ῥήματος represent (ἀναπαριστῶ ἢ ἀντιπροσωπεύω, ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιστοιχίας) ποὺ ἀπαντᾷ συστηματικὰ σὲ συγκρίσεις τέτοιου εἶδους, ὑπογραμμίζει τὴ λογοτεχνικότητα ἢ καὶ θεατρικότητα τοῦ κειμένου. Πρόκειται βεβαίως γιὰ σχῆμα λόγου: τὸ ἀγκουτί δὲν ἀντιπροσωπεύει κυριολεκτικὰ τὸν λαγό· ὁ συγγραφέας εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναπαριστᾷ τὸ ἀγκουτί παρομοιάζοντάς το μὲ τὸν λαγό. Μὲ τὸν μεταφορικὸ λόγο, ἐντούτοις, ὁ συγγραφέας κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ θέση τοῦ παρατηρητῆ, ἐνῶ στὴν οὐσία εἶναι ὁ σκηνοθέτης τῆς (ἀνα)παράστασης.

Ὁ συγγραφέας ὅμως δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον ὑπαρκτὰ ζωικὰ εἶδη ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς στὶς συγκρίσεις του· συχνὰ ἐπεκτείνεται σὲ ἀνθρώπινα σύμβολα ἢ ἔργα τέχνης. Ἐπιχειρώντας, λόγου χάρη, νὰ περιγράψει ἓνα ἀσυνήθιστο (extraordinary) πουλὶ μὲ ρύγχος σὲ σχῆμα ψαλιδιοῦ (Scissor-beak ἢ Rhynchops nigra) ἀποφαίνεται πὼς ἡ μορφή του μοιάζει μὲ τὸ σύμβολο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ καλλιτέχνες γιὰ νὰ ἀναπαραστήσουν θαλασσινὰ πουλιά³.

¹ Charles Darwin, *The Voyage of the Beagle*, εἰσαγ.: Steve Jones, The Modern Library, Νέα Ὑόρκη 2001, σ. 63. Σὲ κάποια ἀπὸ τὰ παραθέματα ποὺ δίνω ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ οἱ μεταφράσεις εἶναι δικές μου, καθότι ἡ ὑπάρχουσα ἑλληνικὴ μετάφραση καλύπτει ἓνα μέρος μόνου τοῦ πρωτότυπου. Ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ἐνδέχεται νὰ ἔχουν γίνῃ μικρὲς τροποποιήσεις ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῆς ἐργασίας.

² *The Voyage of the Beagle*, ὁ.π., σ. 148.

³ *The Voyage of the Beagle*, ὁ.π., σ. 123.

Στὸ ἐκπληκτικὸ αὐτὸ δαρβινικὸ χωρίο, ποῦ σημειωτέον συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο σκίτσο, οἱ ὄροι τῆς ἀναπαράστασης ἀντιστρέφονται: τὸ καλλιτεχνικὸ σύμβολο (ποῦ προϋπάρχει στὸ ἀποθεματικὸ τοῦ εὐρωπαϊοῦ ταξιδιώτη) παίρνει τὴ θέση τοῦ πρωτότυπου, ἐνῶ τὸ ἀσυνήθιστο ἐξωτικὸ πουλὶ παρουσιάζεται ὡς ἀπομίμηση ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ εἶδους!

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ δαρβινικοῦ κειμένου ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν συμβάσεων τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας καθιστᾷ σαφές ὅτι μέσο, σημεῖο ἀναφορᾶς, ἴσως καὶ προϋπόθεση τῆς καταγραφῆς-ταξινόμησης, εἶναι ἡ ἴδια (τοῦ ταξιδιώτη) συνήθεια. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ ταξιδιωτικὴ γραφὴ συνιστᾷ ἓνα ὀξύμωρο: ἂν τὸ ταξίδι μᾶς μεταφέρει στὸ ἄγνωστο, ἡ γραφὴ μᾶς ἐπαναφέρει στὸ οἰκεῖο, δηλαδὴ στὴν οἰκία. Τὴ νοητὴ αὐτὴ διαδικασία ὁ Δαρβίνος τὴν συλλαμβάνει μὲ μεγάλη διαύγεια καθὼς ἀνακεφαλαιώνει τίς παρατηρήσεις του γιὰ τὸ νότιο ἡμισφαίριο:

Θὰ ἀνακεφαλαιώσω τὰ κυριότερα γεγονότα ὅσον ἀφορᾷ τὸ κλίμα, τὴ δράση τῶν πάγων καὶ τὰ ὄργανικὰ προϊόντα τοῦ νότιου ἡμισφαιρίου, μεταθέτοντας ἀναλογικᾶ, ὅσον ἀφορᾷ τὸ γεωγραφικὸ πλάτος καὶ μῆκος, μὲ τὴ φαντασία τὰ μέρη τοῦ νότιου ἡμισφαιρίου στὴν Εὐρώπη, ποῦ τὴν γνωρίζουμε πολὺ καλύτερα. Τότε κοντὰ στὴ Λισαβώνα τὰ πιὸ κοινὰ ὄστρακα, δηλαδὴ τὰ τρία εἶδη *oliva*, ἓνα *voluta* καὶ *terebra*, θὰ εἶχαν τροπικὸ χαρακτήρα. Στις νότιες ἐπαρχίες τῆς Γαλλίας, τὰ μεγαλοπρεπῆ δάση, τυλιγμένα μὲ δεντροειδῆ χλόη καὶ μὲ τὰ δέντρα φορτωμένα μὲ παρασιτικὰ φυτὰ, θὰ ἔκρυβαν τὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Τὰ ποῦμα καὶ τὰ τζάγκουαρ θὰ λημέριαζαν στὰ Πυρηναιῖα. Στὸ γεωγραφικὸ πλάτος τοῦ Λευκοῦ Ὀρους, μὰ σ' ἓνα νησί τόσο μακριὰ πρὸς τὰ δυτικὰ ὅσο ἡ Κεντρικὴ Βόρεια Ἀμερικὴ, οἱ φτέρες καὶ οἱ παρασιτικὲς ὄρχιδεες θὰ

εὐδοκιμοῦσαν ἀνάμεσα στὰ πυκνὰ δάση. Ἀκόμα καὶ τόσο βόρεια ὅσο ἡ κεντρικὴ Δανία, βουερά πουλιὰ θὰ φαίνονταν νὰ φερουγίζουν γύρω ἀπὸ λεπτεπίλεπτα ἄνθη καὶ παπαγάλοι νὰ τρέφονται ἀνάμεσα στὰ πάντα πράσινα δάση [...]¹

Ἡ πρόσκληση τοῦ ἀναγνώστη στὸ ταξίδι εἶναι κοινὸ ἀφηγηματικὸ τέχνασμα στὴ λογοτεχνία τῶν περιηγητῶν, ἀλλὰ καὶ ποιητικὸς τόπος – μὲ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τὸ πολυμελετημένο ποίημα τοῦ Κάρολου Μπωντλαίρ «Πρόσκληση στὸ ταξίδι» («L'Invitation au Voyage», *Fleurs du mal* 1857). Ἐκεῖνο ποὺ ξαφνιάζει ἐντούτοις στὴ χειρονομία τοῦ Δαρβίνου εἶναι πῶς ὁ συγγραφέας δὲν καλεῖ τοὺς ἀναγνώστες του νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὸ μακρινὸ του ταξίδι, ἀλλὰ μεταθέτει τοὺς ξένους γεωγραφικοὺς τόπους σὲ γνώριμες συντεταγμένες (δηλαδή στὴν οἰκία τους) ἐπικαλούμενος τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας. Καθὼς ἡ ἀπόσταση ἐκμηδενίζεται, ἡ κυριολεξία δίνει τὴ θέση τῆς στὴ μεταφορά: ἔτσι γεννιέται τὸ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*.

Στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ κείμενο τοῦ Δαρβίνου ἀντιμετωπίζεται σὰν ταξιδιωτικὸ ἀφήγημα, ὁ μεταφορικὸς λόγος εἶναι αὐτεξήγητος. Ἄν ὅμως ἐπιχειρήσουμε νὰ τὸ προσεγγίσουμε ὡς ἐπιστημονικὴ πραγματεία ἐν τῇ γενέσει, ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ ἓνα ζήτημα μεθοδολογίας. Ἡ δυσκολία ἔγκειται στὸ γεγονὸς πῶς ἡ συνήθεια δὲν ἀποτελεῖ μόνον σημεῖο ἀναφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς ταξινόμησης – συχνὰ μάλιστα τὴ λυδία λίθο τοῦ φυσιοδίφῃ. Ἔτσι, ἀναφερόμενος σὲ ἓνα εἶδος σαύρας, τὴν ἀμβλύρυγχο (*Amblyrynchus Cristatus*), ὁ Δαρβίνος παρατηρεῖ πῶς

² *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*, ὁ.π., σ. 114.

οι υδροβιες συνήθειές της είναι αυτές που την διακρίνουν από τη συγγενική ιγκουάνα¹. για το πελεκανοειδές μπεράρντι σχολιάζει ότι ή ανατομία του το κατατάσσει στη γνωστή οίκογένεια των θαλασσοδρόμων, έντούτοις οι συνήθειές του το συνδέουν με τον άπτηνοδύτη². ιδιαίτερα δέ τον προβληματίζει το μικροκαμωμένο τουκουτοῦκο (Ctenomys Brasiliensis) τῆς περιοχῆς τοῦ Μαλδονάδο, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς τρωκτικὸ με τὶς συνήθειες τυφλοπόντικα. Ὁ Δαρβίνος δὲν διστάζει νὰ παραπέμψει, καίτοι διστακτικά, στὴ θεωρία τοῦ Λαμάρκ³ περὶ κληρονομικῆς μεταβίβασης τῶν ἐπίκτητων χαρακτηριστικῶν: ἡ ἐξασθένηση τῆς ὄρασης θὰ πρέπει νὰ ἐπῆλθε σταδιακά, ὅπως ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τοῦ ἀσπάλαγγα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀχρηστίας τῶν ματιῶν. Ἡ συνήθεια (habit) λοιπὸν ἀφενὸς μὲν ἀποδίδεται στὸ περιβάλλον ἢ τὴν οἰκία (habitat – ἐδῶ: τὴν ὑπόγεια κατοικία τοῦ τουκουτοῦκο), ἀφετέρου ὅμως δὲν ἀντιμετωπίζεται πιά ὡς κριτήριον ταξινόμησης, ἀλλὰ προάγεται σὲ κύριον μηχανισμὸ τῆς ἐξέλιξης. Καθὼς ἡ πρακτικὴ τῆς ταξινόμησης ἀγγίζει τὰ ὄριά της, ἀναγκάζεται νὰ δώσει τὴ θέση της στὴ θεωρία – ἄλλως ἢ φυσιοδιφία ἐγκαταλείπεται πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἴδια χειρονομία ἀπαντᾷ ἐπανειλημμένως στὸ κείμενον τοῦ Δαρβίνου, ἀκριβῶς ὅταν ὁ νεαρὸς ταξιδιώτης ἔρχεται ἀντιμέτωπος μετὰ τὸ ἀσυνήθιστο (extraordinary), τὸ παράδοξο, αὐτὸ που χρήζει ἐπεξήγησης καὶ γεννᾷ τὴν εἰκασία.

¹ *Voyage of the Beagle*, ὁ.π., σσ. 344-345.

² *Voyage of the Beagle*, ὁ.π., σσ. 259-260.

³ Ὁ Δαρβίνος ἐκτέθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς ἀπόψεις τοῦ γάλλου ζωολόγου μέσα ἀπὸ τὴν πραγματεία τοῦ Charles Lyell, *Ἀρχές τῆς Γεωλογίας*, ἡ οποία τὸν συνόδευε στὸ ταξίδι του (βλ. παραπάνω).

Τὸ ἐνδιαφέρον γύρω ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τῆς συνήθειας ὁ Δαρβίνος τὸ κληρονομεῖ πρωτίστως ἀπὸ τοὺς αἰσθησιοκράτες καὶ τοὺς πρόδρομους τῆς Ἐξελικτικῆς¹. Οἱ πρῶτοι θεωροῦν τὴ συνήθεια ὡς κύριο ἐργαλεῖο τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας: χάρη σὲ αὐτὴν οἱ παραστάσεις καὶ οἱ ιδέες ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας συνδέονται μεταξὺ τους μὲ σχέσεις συνειρμικῆς καὶ ὀργανώνονται σταδιακὰ σὲ ἓνα σύστημα σκέψης. Οἱ ἀκραῖοι αἰσθησιοκράτες ἀμφισβητοῦν τὴν ὕπαρξη τῶν ἐμφυτων ἐνστικτων – ὁ Ἄββας ντὲ Κοντιγιὰκ (1715-1780) γιὰ παράδειγμα, δισχυρίζεται πὼς σὲ τοῦτο μόνο διαφέρει ἡ ἀνθρώπινη συνήθεια ἀπὸ τὰ ζωικὰ ἐνστικτα, στὸ ὅτι ἡ πρώτη εἶναι προῖον συνειδητῆς ἀνάμνησης, ἐνῶ τὰ ἐνστικτα ἀποστηθισμένες, μηχανικῆς ἀντιδράσεις². Ἀντιθέτως, γιὰ τοὺς δημιουργιστὲς (creationists)³, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ὡς προῖον θεϊκῆς κατασκευῆς, προϋπάρχει τοῦ χρόνου καὶ τῶν αἰσθήσεων – ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ἐναντι ὅλων τῶν ἄλλων. Οἱ πρόδρομοι τῆς Ἐξελικτικῆς⁴ υἰοθε-

¹ Βλ. Robert J. Richards, *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior*, University of Chicago Press, Σικάγο 1987.

² Etienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'originie des connaissances humaines* (1746) καὶ *Traité des sensations* (1754) στὸ *Oeuvres completes de Condillac*, Houel, Παρίσι 1798.

³ Ὁ Δαρβίνος ἦταν ιδιαίτερα ἐξοικειωμένος μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ William Paley (1743-1805), πατέρα τῆς θεωρίας τοῦ «εὐφυοῦς σχεδιασμοῦ» (intelligent design). Βλ. William Paley, *Natural Theology: Or, Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, Collected From the Appearances of Nature*. Faulder, Λονδίνο 1803.

⁴ Ἀναφέρομαι κυρίως στοὺς: Erasmus Darwin (1731-1802), Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829) καὶ Pierre-Jean Cabanis (1757-1808).

τοῦν μὲν τὰ διδάγματα τῶν αἰσθησιοκρατῶν, ἀναγνωρίζουν ὅμως, ὑπὸ τὴν πίεση τῶν νέων ἐπιστημονικῶν δεδομένων, πῶς ἢ συμπεριφορὰ τῶν εἰδῶν καθορίζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ ἔμφυτες τάσεις καὶ παρορμήσεις, δηλαδὴ ἀπὸ φυσικὰ ἔνστικτα. Τὸ διακύβευμα γιὰ αὐτούς (καὶ ἀργότερα γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Δαρβίνο) εἶναι νὰ ἀποδείξουν πῶς τὰ φυσικὰ κληρονομημένα ἔνστικτα μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἐπίκτητες συνήθειες οἱ ὁποῖες μὲ τὴ σειρά τους μεταβιβάζονται στὶς ἐπόμενες γενιές τοῦ εἶδους. Ἡ ἀπάντησις πού θὰ δώσει τελικὰ ὁ Δαρβίνος εἶναι γνωστή. Ἐντούτοις, γιὰ νὰ διατυπώσει τὴ θεωρία τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς θὰ περιμένει εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια, δηλαδὴ τὸ διάστημα πού μεσολαβεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πατρίδα ἕως τὴ δημοσίευσή τοῦ *opus magnum* του, τῆς *Καταγωγῆς τῶν εἰδῶν*¹. Ἀναμφίβολα, ψήγματα τῆς δαρβινικῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας σὲ πρωτόλεια μορφή ἀνιχνεύονται στὸ *Ταξιθεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*. Εἶναι ὅμως, ὅσο καὶ ἂν ὁ ἴδιος τὸ ἀρνεῖται, ἔντονη ἀκόμα καὶ ἡ ἐπιρροή τῶν πρώιμων ἐξελικτικῶν θεωριῶν, ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει στὸ ἀκόλουθο χωρίο γιὰ τὰ πουλιὰ στὴ συστάδα τῶν νησιῶν Γκαλαπάγκος:

[...] ἡ ἀγριότητα τῶν πουλιῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἓνα ἰδιόμορφο ἔνστικτο πού κατευθύνεται ἐναντίον του καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάποια γενικὴ τάση προφύλαξης πού ἀ-

¹ Ἐς σημειωθεῖ πῶς ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς *Καταγωγῆς τῶν εἰδῶν* δημοσιεύθηκε ἐσπευσμένα τὸ 1859. Ὁ Δαρβίνος ἀναγκάστηκε νὰ συμπυκνώσει τὸ ὕλικό του γιὰ νὰ διεκδικήσει τὰ πρωτεῖα ἀπὸ τὸν Alfred Wallace, ὁ ὁποῖος εἶχε καταλήξει σὲ παρόμοια συμπεράσματα. Προηγήθηκε, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1858, ἡ κοινὴ ἀνακοίνωσις τῶν δύο ἐπιστημόνων (καὶ μετέπειτα φίλων) στὴ Linnean Society τοῦ Λονδίνου.

πορρέει από άλλες πηγές κινδύνου· δεύτερο, αυτό τὸ ἔνστικτο εἶναι ἐπίκτητο καὶ δὲν ἀποκτιέται ἀπὸ τὰ πουλιὰ μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ἀκόμα κι ἂν κυνηγιῶνται συστηματικά· μὰ δημιουργεῖται μέσα στὴ διαδρομὴ τῶν διαδοχικῶν γενεῶν καὶ γίνεται κληρονομικό. Στὰ οἰκιακὰ ἐξημερωμένα ζῶα ἔχουμε συνηθίσει νὰ βλέπουμε νέες διανοητικές συνήθειες ἢ ἔνστικτα νὰ ἀποκτιῶνται ἢ νὰ ἀπολήγουν κληρονομικά· στὰ ζῶα ὅμως ποὺ βρίσκονται σὲ φυσικὴ κατάσταση εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ ἀνακαλύψουμε παραδείγματα ἐπίκτητης κληρονομικῆς γνώσης. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγριότητα τῶν πουλιῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπο, δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ τὴν ἐξηγήσουμε ἐκτὸς κι ἂν τὴν θεωρήσουμε κληρονομημένη συνήθεια [...]¹

Πολλοὶ εἶναι οἱ ὄροι ποὺ συνωστίζονται στὴν παραπάνω σύνθετη ἐξίσωση, συνήθως μὲ τὴ μορφή ἀντιθετικῶν ζευγῶν: ἔνστικτο/συνήθεια, οἰκιακὰ ζῶα / ζῶα σὲ φυσικὴ κατάσταση, τὸ ἐπίκτητο / τὸ κληρονομημένο. Στὴν οὐσία ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ συνεχόμενες διαζεύξεις, ἀλλὰ γιὰ τὴν περιγραφή μιᾶς διαδικασίας ἐν προόδῳ. Ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾷ τὴ διολίσθηση ὀμαλὴ καὶ σχεδὸν ἀνεπαίσθητη, εἶναι ἡ πολυσημία τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀγριότητα ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναγνωστεῖ ταυτόχρονα ὡς ἐγγενὴς τάση, κινητήριος δύναμη ἢ καὶ μοντέλο συμπεριφορᾶς. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἐπίθετου ἄγριος καὶ τοῦ παράγωγου οὐσιαστικοῦ ἀγριότητα ἀνάγεται στὸ στοιχεῖο τῆς ἐπανάληψης (τῆς ἄγριας συμπεριφορᾶς) – ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀγριότητα μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἐξίσου ὡς ἔνστικτο καὶ ὡς συνήθεια. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Δαρβίνος δὲν ἀντι-

³ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*, ὅ.π., σ. 306. Τὸ πρωτότυπο στὸ *Voyage of the Beagle*, ὅ.π., σσ. 357-358.

παραθέτει ἀκριβῶς τὸ ἔνστικτο στὴ συνήθεια, ἀλλὰ τὸ ἐπικτήτο ἔνστικτο στὴν κληρονομημένη συνήθεια ἢ, στὴν περίπτωση τῶν οἰκιακῶν ζώων, τὴ συνήθεια ποὺ ἀποκτιέται καὶ τὸ ἔνστικτο ποὺ ἀπολήγει κληρονομικῶς. Ἔτσι, οἱ λεπτές νοηματικές ἀποχρώσεις τείνουν νὰ ἀπαλείψουν τὶς θεμελιώδεις διαφορές (ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀπόκτηση μιᾶς συνήθειας συνιστᾷ ἐνεργητική διαδικασία ποὺ προϋποθέτει ἓνα ὑποκείμενο, ἂν ὄχι καὶ τὴ βούληση τοῦ ὑποκειμένου) καὶ ἡ ἀρχικὴ διάκριση ἐνστίκτου-συνήθειας σταδιακᾶ ἀναιρεῖται. Ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης βρίσκεται ἤδη στὰ σκαριά.

Ὁ καλύτερος ἴσως τρόπος γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὴ σημασία τῆς συνήθειας γιὰ τοὺς σύγχρονους τοῦ Δαρβίνου, στὸ πλαίσιο ὄχι μόνο τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ λόγου τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὸ τῆς ἀπλῆς καθημερινότητας, θὰ ἦταν ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας καὶ ἐιδικότερα τοῦ ρεαλιστικοῦ ἀγγλικοῦ μυθιστορήματος. Παρότι ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τοὺς στόχους μου, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ μιὰ σύντομη παρέκβαση. Στὰ ἔξι ὀλοκληρωμένα μυθιστορήματα τῆς Τζέιν Ὡστεν —τῆς ὁποίας ὁ Δαρβίνος ἦταν φανατικὸς ἀναγνώστης— τὸ οὐσιαστικὸ *habit* ἀπαντᾷ περὶ τὶς 130 φορές. Ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀποδελτίωση μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξαγάγει τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, τὴ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ συνήθεια καὶ τὴν κατοικία ποὺ προβάλλεται κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ σύναψη *domestic habits* (οἰκιακὲς συνήθειες). Οἱ περὶ τοῦ οἴκου ἀσχολίες εἶναι αὐτὲς ποὺ διαμορφώνουν τὸν χαρακτήρα τῶν ἡρώων —ιδίως δὲ τῶν ἡρωίδων— τῆς Ὡστεν. Ἡ σύνεση καὶ ἡ σωφροσύνη ἀπαντοῦν κυρίως σὲ αὐτοὺς ποὺ προσαρμόζονται στὰ δεδομένα τοῦ οἰκιακοῦ περιβάλλοντος ἢ δια-

χειρίζονται με φειδῶ τὰ οικονομικά τοῦ σπιτιοῦ¹. Ὅμοίως, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν οἶκο βιώνεται ὡς τραῦμα πὸ μόνον ἡ ἐπιστροφή ἢ ἡ ὁμαλὴ μετάβαση σὲ νέα κατοικία (συνήθως μέσα ἀπὸ τὸν γάμο) μπορεῖ νὰ ἐπουλώσει.

Δεύτερον, τὴν ἠθικοπλαστικὴ δύναμη τῆς συνήθειας (καὶ ἐδῶ ἀνιχνεύονται οἱ ἐπιρροές τῶν Φράνσις Μπέικον καὶ Τζῶν Λόκ²). Δύο εἶναι οἱ παράγοντες πὸ καθορίζουν τὴν ἐξέλιξη τῶν χαρακτήρων: ἡ φυσικὴ προδιάθεση (disposition) καὶ ἡ συνήθεια. Ἐτσι, μόνον ἡ συστηματικὴ καλλιέργεια ἑνὸς χαρακτήρα (ὑπὸ τὴν καθοδήγηση, συνήθως, κάποιων ἄλλων) μπορεῖ νὰ ἀντισταθμίσει τὰ φυσικά του ἐλαττώματα καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρει στὸ δρόμο τῆς ἀρετῆς³.

Τρίτον, ἡ δύναμη τῆς ἀλληλεπίδρασης στὰ ζευγάρια. Ἐτσι, οἱ ἐπιτυχημένοι γάμοι (πὸ σπανίζουν εἶναι ἡ ἀλήθεια) εἶναι αὐτοὶ μεταξὺ χαρακτήρων πὸ καταφέρνουν νὰ προσαρμόσουν τίς συνήθειές τους ὁ ἕνας στοῦ ἄλλου: ἡ

¹ Βλ. τὰ παραδείγματα τῶν Ἐλινορ Ντάσγουντ (*Λογικὴ καὶ Εὐαισθησία*), Ἄν Ἐλιοτ (*Πειθῶ*), Ἐλίζαμπεθ Μπένετ (*Ἵπερηφάνεια καὶ Προκατάληψη*) καὶ Φάνυ Πράις (*Μάνσφιλντ Πάρκ*).

² Ἡ σημασία τῆς συνήθειας ὡς παιδαγωγικοῦ ἐργαλείου ἀναπτύσσεται λεπτομερῶς στὸ ἐγχειρίδιο τοῦ John Locke, *Some Thoughts Concerning Education* (1693).

³ Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει στὶς περιπτώσεις τῶν Ἐντουαρντ Φερράρς (*Λογικὴ καὶ Εὐαισθησία*), Φιτζουίλλιαμ Ντάρσυ (*Ἵπερηφάνεια καὶ Προκατάληψη*) καὶ Κάθριν Μόρλαντ (*Ἄββαεῖο τοῦ Νορθάνγκερ*). Τὸ ἀντίστροφο εἶναι ἐξίσου σύνθητες: οἱ κακὲς συνήθειες τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας, ὅταν δὲν ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς κηδεμόνες, ὀδηγοῦν στὸν ἠθικὸ ξεπεσμό. Χαρακτηριστικὲς οἱ περιπτώσεις τῶν Χένρυ καὶ Μαίρυ Κρῶφορντ (*Μάνσφιλντ Πάρκ*), τοῦ Ουίλλομπυ (*Λογικὴ καὶ Εὐαισθησία*) καὶ τῆς Λύντια Μπένετ (*Ἵπερηφάνεια καὶ Προκατάληψη*).

υπέμετρη λογική εξισορροπείται από τήν εύαισθησία καθώς ή υπερηφάνεια από τή σύνεση.

Ἐπιστρέφω στόν Δαρβίνο. Προβληματισμοί τέτοιου εἶδους δέν λείπουν ἀπό τό κείμενο τοῦ νεαροῦ φυσιοδίφη, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε μοιράζεται μέ τοὺς σύγχρονους μυθιστοριογράφους τό ἐνδιαφέρον γιά ἓνα τουλάχιστον ζωικό εἶδος: τό ἀνθρώπινο. Ὁ ρόλος τῆς συνήθειας στήν ἀτομική εξέλιξη ἀλλά καί τήν κοινωνική πρόοδο τόν ἀπασχολεῖ διαρκῶς κατὰ τή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του, ἰδίως ὅταν, μέ τήν ιδιότητα τοῦ ἐθνογράφου, ἐπιχειρεῖ νά συγκρίνει τίς ἀνθρώπινες φυλές πού συναντᾷ, ἤ ἀκόμα καί ὅταν προβληματίζεται πάνω στό ζήτημα τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καί τόν θεσμό τῆς δουλείας. Σχολιάζοντας, λόγου χάρη, τή συνήθεια τῶν χιλιανῶν μεταλλωρύχων νά σπαταλοῦν ἀπερίσκεπτα στίς ἀργίες τους τὰ χρήματα γιά τὰ ὁποῖα κοπιάζουν ἐπὶ μῆνες, ἀποδίδει τήν ἔλλειψη πρόνοιας στόν τρόπο ζωῆς τους καί τοὺς παρομοιάζει μέ τοὺς βρετανοὺς ναῦτες. Ἀποκαλυπτικό εἶναι καί τό σχόλιό του γιά τοὺς ἐξαθλιωμένους (διάβαζε: «κακομοίρηδες», «κατσιασμένους») ἰθαγενεῖς τῆς Γῆς τοῦ Πυρός:

Βλέποντας τέτοιους ἀνθρώπους, δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νά πιστέψει πὼς εἶναι συντροφικά πλάσματα καί κάτοικοι τοῦ ἴδιου κόσμου. Εἶναι κοινὸ θέμα εἰκασιῶν, τί εἶδους εὐχαρίστηση μποροῦν νά ἀπολαύσουν στή ζωῆ μερικὰ ἀπὸ τὰ κατώτερα ζῶα: πόσο ὅμως πιὸ δικαιολογημένα μπορεῖ νά τεθεῖ τό ἴδιο ζήτημα σχετικὰ μέ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους!¹

Δύο βασικὲς ἐπισημάνσεις ἐδῶ. Πρῶτον, ὁ συγγρα-

³ Ταξιδεύοντας μέ τό Μπίγκλ, ὅ.π., σ. 63. Τὸ πρωτότυπο στό *Voyage of the Beagle*, ὅ.π., σ. 190.

φέας υπαινίσσεται ότι στην εξελικτική αλυσίδα οι «βάρβαροι» καταλαμβάνουν την άμέσως επόμενη βαθμίδα από τα οικιακά ζώα, σε μια κλίμακα που αρχίζει από τα ζώα σε φυσική κατάσταση και καταλήγει στο πιο εξελιγμένο είδος, τον εκπολιτισμένο κάτοικο της Δυτικής Ευρώπης¹. Δεύτερον, αν για την Ώσπεν ή ευτυχία αποτιμᾶται με κριτήρια ἠθικῆς, για τον Δαρβίνο τα κριτήρια είναι καθαρά οικονομικά. Ἐννοίες ὅπως αὐτὴ τῆς εὐχαρίστησης (pleasure) που χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, ἢ καὶ τῆς εὐτυχίας (happiness) που ἀπαντᾷ σὲ ἀντίστοιχα χωρία, γίνονται συνώνυμες μὲ τὴν εὐημερία. Ὁμοίως, ἡ λειτουργικότητα μιᾶς συνήθειας συνίσταται στὴν ὠφέλεια που ἀποφέρει στὸν κάτοχό της². Αὐτὸ ὅμως τὸ συλλογιστικὸ μοντέλο ὁδηγεῖ σὲ ἓνα παράδοξο. Ἄν ὁ πολιτισμὸς, ὡς κατάσταση εὐημερίας, ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ ὠφέλιμου, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, χάνει κάθε ἀξίωση στὴν ἠθικὴ καὶ προσεγγίζει αὐτὸ που οἱ συγγραφεῖς τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου θὰ χαρακτήριζαν φυσικὴ κατάσταση (state of nature), ἤτοι βαρβαρότητα³. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀποκα-

¹ Παράβαλε τὸ ἡρακλείτειο: «Ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν» (DK 83).

² Ὁ Δαρβίνος, ὅπως ἐξάλλου καὶ ὁ Herbert Spencer (1820-1903) που πρωτοδιατύπωσε τὴ φράση «ἐπιβίωση τοῦ ἰσχυρότερου» (survival of the fittest), εἶναι σαφῶς ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῶν ὠφελιστῶν (utilitarians).

³ Τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει τίς ἀδυναμίες αὐτὲς γίνεται σαφές σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ κειμένου του. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀκόλουθο χωρίο, ὅπου καταφέρεται κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, *Voyage of the Beagle*, σ. 447 (δεν περιλαμβάνεται στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση): «It is argued that self-interest will prevent excessive cruelty; as if self-interest protected our domestic animals, which

τασταθεῖ ἡ ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου εἶναι βεβαίως μέσα ἀπὸ τὴ χειραφέτηση τῆς διάνοιας, δηλαδή μέσα ἀπὸ τὴ συνείδηση ὅπως αὐτὴ ἐνσαρκώνεται στοὺς πολιτιστικὸς θεσμούς – καὶ πρωτίστως στὴ γλώσσα. Στὸ παρακάτω χωρίο, ὁ Δαρβίνος στοχάζεται πάνω στὶς μιμητικὲς ικανότητες τῶν ἀνήμερων θηρίων (*betes sauvages*):

[...] ἐμεῖς ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι ξέρουμε πόσο δύσκολο εἶναι νὰ ξεχωρίσουμε τοὺς ἡχους σὲ μιὰ ξένη γλώσσα. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς, γιὰ παράδειγμα, θὰ μπορούσε νὰ παρακολουθήσει ἕναν Ἀμερικανὸ ἰνδιάνο μέσα ἀπὸ μιὰ πρόταση μὲ περισσότερες ἀπὸ τρεῖς λέξεις; Ὅλοι οἱ ἄγριοι φαίνεται νὰ κατέχουν, ὡς ἕνα ἀσυνήθιστο βαθμὸ, αὐτὴ τὴ δύναμη τῆς μιμητικῆς. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μοῦ ἀναφέρθηκε πὼς τὸ ἴδιο κωμικὸ σκίθιο παρουσιάζεται κι ἀνάμεσα στοὺς Κάρφους· οἱ Αὐστραλοὶ ἐπίσης εἶναι ἀπὸ καιρὸ πασίγνωστοι πὼς εἶναι ικανοὶ νὰ μιμηθοῦν καὶ νὰ περιγράψουν τὸ βᾶδισμα ἑνὸς ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου μὲ τέτοιο τρόπο, πὸν μπορεῖ ἀμέσως νὰ ἀναγνωρίσει. Πὼς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ ικανότητα; Εἶναι συνέπεια τῶν πιὸ πεπειραμένων φυσικῶν καταστάσεων τῆς ἀντίληψης καὶ τῶν ὀξυμένων αἰσθήσεων, πὸν εἶναι κοινὲς σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἄγρια κατάσταση, σὲ σύγκριση μὲ ἐκείνους πὸν ἀπὸ καιρὸ ἔχουν ἐκπολιτιστεῖ;¹

Ἐκεῖνο πὸν ξεχωρίζει τοὺς Εὐρωπαίους (ὄλους ἐμᾶς) ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Γῆς τοῦ Πυρός καὶ τοὺς Κάρφους,

are far less likely than degraded slaves, to stir up the rage of their savage masters. [...] if the misery of our poor be caused not by the laws of nature, but by our institutions, great is our sin [...].»

¹ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ*, ὁ.π., σ. 54. Τὸ πρωτότυπο στὸ *Voyage of the Beagle*, ὁ.π., σ. 184.

δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα καθαυτὴ (καὶ οἱ Κάφροι ἔχουν τὴ δική τους γλῶσσα), ἀλλὰ ἡ συνείδηση τῆς γλωσσικῆς λειτουργίας, τοῦ συμβολικοῦ/μεταφορικοῦ χαρακτήρα τῆς γλώσσας. Ἐκεῖ πού οἱ ἰθαγενεῖς μιμοῦνται, οἱ Εὐρωπαῖοι ταξιδιώτες προσπαθοῦν νὰ ξεχωρίσουν, δηλαδή νὰ συγκρίνουν ἢ νὰ μεταφράσουν: νὰ μεταφέρουν στὴ δική τους γλῶσσα τὸν ξένο σημειωτικὸ κώδικα. Ἄν ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ ἀνακαλεῖ τὴ συγκριτικὴ μεθοδολογία τοῦ Δαρβίνου ὡς ἐπιστῆμονα, αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο. Κοινὴ ἀφετηρία τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ μεταφορά. Ὁ ταξιδιώτης τοῦ Μπίγκλ τὸ γνωρίζει αὐτὸ καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, στὸν ἐπίλογο τῆς *Καταγωγῆς τῶν Εἰδῶν*, θὰ προφητέψει πὼς μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης (δηλαδή τὴν ἀναγνώριση τῆς θεωρίας του), φυσιοδιφικοὶ ὄροι ὅπως συγγένεια, ἀγχιστεία, πατρότητα καὶ μορφολογία θὰ πάψουν νὰ εἶναι μεταφορικοὶ καὶ θὰ ἀνακτῆσουν τὴν κοινὴ τους σημασία. Μὲ ρητορικοὺς ὄρους –παρότι ὁ ἴδιος τους ἀπέφευγε–: θὰ μιλάμε πιά μὲ νεκρὲς μεταφορές.

Συνοψίζω. Τὸ *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγκλ* ἀνήκει στὰ ἔργα ἐκεῖνα πού ἡ κατάταξή τους δυσχεραίνει τοὺς μελετητές. Γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς βιογράφους τοῦ Κάρολου Δαρβίνου, συνιστᾶ πολὺτιμο τεκμήριο τῶν νεανικῶν ἀναζητήσεων, ἡμερολόγιο καταστρώματος ἢ φύλλο τῆς ἐπιστημονικῆς πορείας τοῦ συγγραφέα τῆς *Καταγωγῆς τῶν εἰδῶν*. Τὸ ἐνδιαφέρον του ὅμως δὲν ἐξαντλεῖται ἐκεῖ. Ἡ θεώρησή του ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς παράδοσης καὶ τῶν συμβάσεων τῆς ταξιδιωτικῆς γραφῆς διανοίγει ἓνα εὐρὺ πεδίο ἔρευνας γιὰ τοὺς ἀνθρω-

πολόγους, τούς συγκριτολόγους, ἀκόμα καὶ τούς γλωσσο-
λόγους. Πάνω ἀπὸ ὅλα ὅμως, ἡ μελέτη τοῦ Δαρβίνου ἔχει
πολλὰ νὰ μᾶς διδάξει γιὰ τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τῆς
μεταφορᾶς, κοινοῦ ὀχήματος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λο-
γοτεχνίας.

Ἐπιμύθιο: Στὴν τρίτη ἀναθεωρημένη ἔκδοση τῆς *Κατα-
γωγῆς τῶν Εἰδῶν* (1861) ὁ Δαρβίνος, ἀπαντώντας σὲ
κριτικούς ποὺ ἐπισημαίνουν τὴν ἀκαταλληλότητα τοῦ
ὄρου «φυσικὴ ἐπιλογή», διευκρινίζει πῶς πρόκειται γιὰ μιὰ
ἀπλὴ μεταφορά, ἐπικαλούμενος ἀντίστοιχα παραδείγμα-
τα ὁρολογίας ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες, ὅπως αὐτὸ τῆς «ἐκλε-
κτικῆς συγγένειας» στὴ Χημεία. Δυστυχῶς, γιὰ τὸν σύγ-
χρονο ἀναγνώστη, ἡ σύναψη αὐτὴ παραπέμπει μᾶλλον
στὸ ὁμότιτλο μυθιστόρημα τοῦ Γκαϊτε παρά στοὺς δε-
σμὸς τῶν ὀξέων μὲ τίς βάσεις.

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
Λεωφ. Ἀμαλίας 4, 105 57 Ἀθήνα
e-mail: aliakou@kikpe.gr